

اقدامات حضرت زینب علیها السلام در تحکیم نهادهای اجتماعی

معصومه صابری^۱

چکیده

زینب کبری علیها السلام پس از مادرشان فاطمه زهرا علیها السلام برترین و فرهیخته‌ترین بانوی خاندان رسالت و ولایت است. ایشان دارای گرمی‌ترین نسب، پاک‌ترین عواطف، بارزترین نمونه عفت و عصمت و بالاترین فصاحت و بلاغت بوده و والاترین الگوی بانوان با فضیلت در جهان آفرینشند و ویژگی‌های الگویی وجود ایشان در تمامی ابعاد سیاسی، اجتماعی، فکری و فرهنگی تبلور یافته است. این مقاله برآن است تا حضور حضرت زینب علیها السلام را در بعد اجتماعی مورد توجه قرار داده و اقدامات ایشان را در عرصه جامعه به دو صورت تثبیت و تحکیم بنیان نهادهای اجتماعی بررسی کند.

واژگان کلیدی: حضرت زینب علیها السلام، حضور اجتماعی، حضور ساختاری، نهاد اجتماعی.

۱. مقدمه

در جهان امروز حضور اجتماعی زنان کاملاً پذیرفته شده است. حتی جوامعی که در مبانی معرفت‌شناختی خود حضور زنان را انکار می‌کنند در مقام عمل این نیروی فعال و مؤثر را به کار می‌گیرند. حضور اجتماعی زن را از دو بعد می‌توان مورد توجه قرار داد؛ در یک بعد، زن نیروی فروتر جامعه است که خواهان حضور در جامعه بوده و کارکردهای عملی خود را در عرصه اجتماعی نشان می‌دهد و عضوی از نهادهای اجتماعی است که همپای مردان فعالیت اجتماعی دارند. در بعد دیگر منظور از فعالیت اجتماعی، تأثیرگذاری عمیق و مؤثری است که از سوی یک الگو و شخصیت سازنده در ساختار اجتماع و بنیان اجتماعی روی می‌دهد. این حضور یا باعث تغییر و تحول نهادهای اجتماعی می‌شود (مانند عملکرد رسول اکرم صلی الله علیه و آله در صدر اسلام که نهادهای اجتماعی جاهلی و قوانین حاکم بر آن را دگرگون کرد) و یا تحکیم و تقویت ارزش‌ها و بنیان نهادهای اجتماعی را به دنبال دارد (مثل اقدامات حضرت زینب علیها السلام در جامعه اسلامی و اصلاح انحرافات نهادهایی چون حکومت و دین و تقویت ارزش‌های اسلامی در خانواده، قبیله و جامعه).

حضرت زینب علیها السلام که شخصیتی تربیت یافته در خاندان نبوی و علوی است، الگویی سازنده برای هر مسلمان و بانویی مؤثر در سطوح مختلف اجتماع است. ایشان هنگام حضور در جامعه با تدریس، تبلیغ و تربیت فرزند اقدامات مؤثر و قابل توجه‌ای بر جامعه خود داشت. همچنین هنگام حضور ساختاری در جامعه، با تقویت و تحکیم نهادهای اجتماعی همچون خانواده،

۱. دانش پژوه دوره دکتری، رشته کلام اسلامی، مجتمع آموزش عالی بنت الهدی.

خاندان، جامعه اسلامی و تبیین ولایت و خلافت حقیقی بسیار تأثیرگذار و خواستار تحول و اصلاح در حکومت ناشایست جامعه شان نیز بود.

این مقاله می‌کوشد تا به بررسی اقدامات اجتماعی حضرت زینب علیها السلام در تقویت و تحکیم نهادهای اجتماعی جامعه اسلامی پرداخته و اصول عملکرد ایشان برای بازگشت ارزش‌های اسلامی را بیان دارد تا الگو و معیاری برای جلوگیری از آسیب‌های اجتماعی به ویژه انحرافات فکری و فرهنگی در جوامع اسلامی باشد.

۲. مفاهیم

۱-۲. نهاد

نهاد، ترجمه کلمه Institution است. این کلمه از ریشه یونانی Instituter به دست آمده و مفهوم آن برقرار کردن، ساختن و ثابت کردن است. در زبان فرانسه این کلمه به معنی ارگانیزم یا نوعی سازمان اجتماعی است که به طور کلی از نظر قانونی دارای ویژگی‌هایی است. (بشیریه، ۱۳۸۱، ص ۲۷)

نهاد (Institution) را معمولاً نظامی از تشکیلات ارزش‌ها، شیوه‌های قومی، آداب و رسوم و قوانین می‌دانند که نقش آن استقرار رفتارهای مناسب برای ایفای کارکردهای اساسی در جامعه است. (احمدی ۱۳۷۶، ص ۵۸) در یک تعریف مدون از نهاد، می‌توان گفت که نهاد عبارت است از: نظام سازمان یافته‌ای از روابط اجتماعی که در برگرفته برخی از ارزش‌ها و فرآیندهای مشترک است و برای پاسخگویی به برخی از نیازهای اساسی جامعه به وجود آمده است.

۲-۲. نهاد اجتماعی

نهاد اجتماعی ترجمه‌ای است از کلمه انگلیسی Social Institution که در مواردی آن را به مؤسسه یا سازمان اجتماعی نیز ترجمه کرده‌اند. در اصطلاح به آن دسته از اجتماعاتی گفته می‌شود که با آنها کنترل اجتماعی صورت می‌گیرد. در جامعه‌شناسی نهاد اجتماعی مبین واقعیتی است که در جامعه ساخته و یا استقرار یافته است. (بشیریه، ۱۳۸۱، ص ۲۸)

به نظر امیل دورکیم، نهادها مجموعه اعمال و افکاری هستند که فرد آنها را ساخته و پرداخته و در برابر خود می‌باید و آنها خود را کم و بیش بر افراد تحمیل می‌کند. (دورکیم، ۱۳۶۲، ص ۱۹)

در تعریفی کلی، نهادهای اجتماعی مجموعه‌ای انتزاعی از الگوها و شیوه‌های رفتاری هستند که از آداب و رسوم، ارزش‌ها، هنجارها و اعتقادات سازمان یافته تشکیل شده، در اثر کنش و واکنش اجتماعی تشخیص و تحقق یافته و به تدریج به تصویب و تثبیت رسیده است. همچنین دارای

دوام، عمومیت، فناپذیری، پویایی، نظم و پیچیدگی است و کنترل‌کننده رفتار افراد بوده و میل‌ها و نیازمندی‌های اساسی اجتماعی را تأمین می‌کند. نهاد از طبیعت جامعه برخاسته و کم‌وبیش خود را بر افراد جامعه تحمیل می‌کند.

۲-۳. تحکیم

این واژه از ماده حکم در مصدر تفعل است. در عربی به معنای کسی را داوری یا حاکم قرار دادن است، اما در فارسی به معنای استوار کردن به کار می‌رود. (معین، ۱۳۷۴، ذیل واژه) در این مقاله منظور از کلمه تحکیم معنای فارسی واژه یعنی، استوار کردن و محکم نمودن است.

۲-۴. اقدامات

این کلمه جمع سالم اقدام است که مصدری عربی و به معنای دست به کاری زدن و دلیری کردن به کار می‌رود. در این مقاله منظور از اقدامات، فعالیت‌ها و کارهایی است که حضرت زینب علیها السلام برای نیل به اهدافشان انجام دادند که هدف دار بوده و با انگیزه مشخص صورت گرفته است. (معین، ۱۳۷۴، ذیل واژه)

۳. تأملی درباره نهادهای اجتماعی

۳-۱. انواع نهادهای اجتماعی

تنوع نهادهای اجتماعی مستلزم وجود جامعه‌ای رشدیافته و غیر همسان از نظر محتوا است. بسیاری از جامعه‌شناسان، جامعه‌شناسی را علم به نهادهای اجتماعی دانسته و در حقیقت ابواب جامعه‌شناسی خود را مشخص کرده‌اند. از بسیاری جهات نهادهای اجتماعی از قدیمی‌ترین شیوه‌های نگرش در جامعه‌شناسی است. (طیبی، ۱۳۷۰، ص ۸۲) امروزه با تخصصی شدن جامعه‌شناسی این مسئله دیگر به آن شکل مطرح نیست؛ چراکه نهادهایی مانند خانواده، سیاست، تفریح و... هر کدام در شعبه خاصی از جامعه‌شناسی (جامعه‌شناسی خانواده، جامعه‌شناسی سیاسی و جامعه‌شناسی اوقات فراغت) مورد مطالعه قرار می‌گیرند. الف) نهاد خانوادگی نظامی است که به تنظیم، ثابت کردن و استاندارد کردن روابط جنسی و تولید مثل انسانی می‌پردازد.

ب) نهاد آموزش و پرورش به طور اساسی روند منظم اجتماعی شدن است که به طور غیر رسمی در خانه و در محیط کلی فرهنگی انجام می‌شود.

ج) نهاد سیاسی کارش در درجه اول ارضای نیاز به اداره امور مملکتی و حفظ نظم عمومی در

جامعه است.

د) نقش اساسی نهاد اجتماعی ارضای یک نیاز اجتماعی مهم یعنی، ارتباط با خدا است. چهره این نهاد در اعتقادات و انجام مراسم مذهبی که افراد آنها را مراعات می‌کنند، دیده می‌شود. (صدیق سروستانی، ۱۳۸۴، ص ۱۱۲)

نهادهای از طرف جامعه پذیرفته شده به رسمیت شناخته می‌شوند و افراد به ارزش‌ها، اصول، قواعد و هنجارهای معمول آن پایبند هستند. نهادهای اجتماعی اساس و بنیان فکری و فرهنگی هر جامعه را تشکیل می‌دهند که مشترکات جامعه بر پایه آن شکل گرفته است، از این رو ثبات و دوام داشته و حیات و وحدت اجتماع وابسته به آن است.

۳-۱-۱. نهادهای اصلی یا نخستین

این نهادها برای رفع حاجت‌های حیاتی انسان و بقای جامعه ضروری‌اند. در چنین نهادهایی اعضای جدید جامعه تولد یافته، تربیت شده و ضروریات حیات زندگی برقرار و حفظ می‌شود. مبنای پیدایش نهادهای اصلی جامعه را پنج کارکرد تشکیل می‌دهند که عبارتند از:

الف) تولید نسل و تعیین خویشاوند؛

ب) تربیت اعضای جدید و انتقال فرهنگ از نسلی به نسل دیگر؛

ج) تولید و توزیع کالاها و خدمات؛

د) تدارک برای استفاده مشروع از قدرت برای استقرار نظام اجتماعی؛

ه) رابطه انسان با ماورای طبیعت (طیبی، ۱۳۷۰، ص ۱۰۴).

هر یک از این نهادها شیوه منطقی برای برآوردن یک نیاز عمومی جامعه است. نهادها با ساختارها، روابط، هنجارها و شیوه‌های رفتاری خاص خود ضمن برآوردن این نیازها به ایجاد و حفظ نظم و ثبات اجتماعی کمک می‌کنند. نهادهایی که این وظایف را به عهده دارند، عبارتند از: خانواده، آموزش و پرورش، اقتصاد، حکومت و دین.

۳-۱-۲. نهادهای فرعی و موقت

این نهادها، نهادهای عام و دومین نیز نامیده می‌شوند و به نیازهای درجه دوم انسان پاسخ می‌دهند. بنابراین، عمومیت و ضرورت جهانی ندارند، مانند نهاد تجاری، تفریحی و ورزشی و ... از آنجاکه این نهادها از شاخه‌های نهادهای نخستین به شمار می‌روند به نهادهای دومین معروفند و چون برحسب نیاز جوامع به وجود می‌آیند با گسترش جوامع گسترده‌تر و فراوان‌تر خواهند شد. (احمدی، ۱۳۷۶، ص ۷۶)

در جوامع ساده و کوچک و همچنین جوامع اولیه و ابتدایی نیازی به تعدد نهادها نیست؛ زیرا خانواده در این نوع جوامع نقش‌های گوناگونی داشت؛ هم نقش نسبی یعنی تولید مثل را بر عهده داشت و هم انتقال دهنده میراث فرهنگی به نسل بعد و هم دارای ابعاد نظامی، سیاسی و حتی دینی بود، اما با پیشرفت جوامع، بسیاری از نقش‌های خانواده مانند تربیت و یا آموزش دینی بر عهده سایر نهادها قرار گرفت. در جامعه پیشرفته، تنوع نهادها به شکلی است که بین سطوح و ارکان جامعه باعث تمایز کارکردی شده است.

۴. ویژگی‌های شخصیتی حضرت زینب علیها السلام

حضرت زینب علیها السلام در روز پنجم جمادی الاولی در مدینه و در خانه‌ای چشم به جهان گشود که سرپرستی آن را سه تن از پاک‌ترین بندگان خدا بر عهده داشتند؛ رسول خدا صلی الله علیه و آله، امیرمؤمنان علیه السلام و فاطمه زهرا علیها السلام که درود خدا بر همه آنان باد. (محمدی اشتهاردی، ۱۳۷۹، ص ۱۷) پس از ولادت حضرت زینب علیها السلام، حضرت فاطمه علیها السلام ایشان را به حضرت علی علیه السلام داده و فرمود: «نامی برای این کودک بگذار. امام فرمود: من از پیامبر خدا صلی الله علیه و آله در نامگذاری دخترم سبقت نمی‌گیرم» (ارفع، ۱۳۷۷، ص ۷). وقتی پیامبر صلی الله علیه و آله از سفر برگشت به خانه فاطمه علیها السلام آمد و نام نوزاد را پرسید. حضرت فرمود: «ما منتظر شما بوده ایم». رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «من از خدایم در نامگذاری او پیشی نمی‌گیرم». آنگاه از جانب خداوند جبرئیل فرود آمد و گفت: «خداوند نام این دختر را «زینب» برگزیده و آن را در لوح محفوظ نگاشته است». (شریف القرشی، ۱۳۷۶، ص ۳۰-۳۱) نامگذاری حضرت زینب علیها السلام از سوی پروردگار همانند امام حسن و امام حسین علیهما السلام بیانگر آن است که ایشان جایگاه و مقام ویژه‌ای دارند. *پیشرفت علم انسانی و مطالعات فقهی*

حضرت زینب علیها السلام نخستین دختر حضرت علی و حضرت فاطمه علیها السلام است. معروف‌ترین نام این بانوی بزرگ «زینب» است که در لغت «درخت نیکو منظر» آمده و معنای دیگر آن «زین اب» یعنی «زینت پدر» است (مسعود جبران، ۱۳۷۶، ۱/۹۲۴). ایشان نام‌ها و القاب فراوانی دارد همانند: عقيله بنی هاشم، عالمه غیر معلمه، عارفه، موثقه، فاضله، کامله، عابده آل علی، امینه الله، نائبة الزهرا، نائبة الحسين، عقيلة النساء، شریكة الشهداء، بلیغه، فصیحه و شریكة الحسين. (جزائری، ۱۳۷۹، ص ۷۹)

جایگاه و عملکرد هر فرد تأثیر پذیرفته از شخصیت و ویژگی‌های تربیتی او است. از این رو برای شناخت بهتر یک انسان و الگو باید ابتدا عوامل مؤثر در شخصیت او را بررسی کرد. از سوی دیگر روانشناسان معتقدند سه عامل مهم وراثت، تربیت و محیط از اساسی‌ترین عوامل در تکون و

ساختار پایه‌های شخصیت آدمی است (شفیع آبادی، ۱۳۷۱، ص ۲۴). از این رو بررسی این سه ویژگی در شناسایی شخصیت حضرت زینب علیها السلام مفید و راهگشا است.

۱-۴. وراثت

حضرت زینب عصاره ولایت و ثمره امامت و نبوت است. جدشان خاتم پیامبران صلی الله علیه و آله بود و زینب علیها السلام از خمیره ذات و عصاره وجود ایشان آفریده شد. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «من ولی و سرپرستی نسبی فرزندان فاطمه علیها السلام (حسن، حسین، زینب، ام کلثوم) هستم. آنها از طینت و خمیره ذات من آفریده شده‌اند.» (فیروز آبادی، ۱۳۷۴، ص ۱۵۰) مادر این بانو نیز دختر پیامبر و بهترین زنان عالم است و پدرش حضرت علی علیه السلام وصی رسول خدا است. به درستی که شخصیت زینبی برگرفته از سه انسان کامل جهان آفرینش و نور نبوی، علوی و فاطمی است. از این رو است که در کمال این بانو هیچ خللی وارد نیست.

۲-۴. تربیت

حضرت زینب شش سال وجود پر برکت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و حضرت فاطمه علیها السلام را درک کرده‌اند و پس از آن نیز در سایه پدر گرانقدر عالم و کاملی چون حضرت علی علیه السلام رشد و نمو یافته‌اند. (محمدی اشتهاودی، ۱۳۷۹، ص ۲۹) حضرت زینب از کودکی در کنار دو برادرشان حسن و حسین علیهما السلام، رشد یافته و الفبای زندگی را در خانه‌ای آموخته‌اند که سراسر حکمت و اسرار الهی است. این تربیت ویژه و برجسته، شخصیتی را رقم زد که پیامبرگونه در اصلاح و تحکیم جامعه اسلامی می‌کوشید و نهضتی بی‌بدیل را احیا و جاودانه نمود. به درستی که عنوان سومین بانوی اسلام نامی درخور وجود ملکوتی ایشان است.

۳-۴. محیط

سومین عنصر اساسی شخصیت‌پذیری تأثیر محیط است. چنانچه اشاره شد محیط رشد و نمو حضرت زینب علیها السلام کانون ولایت است. مکانی که نبوت و امامت در آن جمع شده و تنها جریان حاکم بر آن محبت الهی است و برای خدا و خداگونه زیستن محور تربیت است. فضائل اخلاقی در خانه حضرت فاطمه علیها السلام و حضرت علی علیه السلام جمع است. به این ترتیب حضرت زینب علیها السلام در کانون وحی پرورش یافت.

حضرت زینب علیها السلام از دغدغه‌های حضرت رسول صلی الله علیه و آله، خطبه‌های حضرت فاطمه علیها السلام و صبر و اندوه حضرت علی علیه السلام و تلاش و صلح و سکوت امام حسن علیه السلام تمامی بایسته‌ها و لوازم انجام تکلیف اسلامی را آموخته و برای احیای جامعه اسلامی و اصلاح نظام انحراف یافته از صراط آماده شد.

۵. فضائل و مناقب حضرت زینب علیها السلام

۱-۵. علم لدنی و آگاهی سیاسی

امام سجاد علیه السلام که دارای مقام امامت است خطاب به عمه بزرگوارشان می فرماید: «یا عمه، انت بحمدالله عالمه غیرمعلمه و فهمه غیرمفهمه؛ عمه جان سپاس خدا را که تو دانشمند بدون تعلم و دانای بدون آموزنده هستی». (طبرسی، ۱۴۰۳، ۲/۳۰۵) از دیگر شواهد بر آگاهی و علم ایشان می توان به خطبه ها و احتجاجات ایشان در کوفه و شام اشاره کرد. حضرت با استدلال به آیات قرآن کریم، سخنان و بیاناتی بیدارگرانه و سازنده دارند که بی بدیل بوده و همگان را به یاد خطابه های حضرت علی می اندازد. (ابن طاووس، ۱۳۷۷، ص ۱۷۵) این ویژگی در جامعه ای که تازه از جاهلیت گذر کرده، برای یک زن خاص و منحصر است؛ مگر زینب کبری علیها السلام که عهده دار ساختن دوباره جامعه اسلامی است.

۲-۵. عبادت و بندگی

حضرت زینب علیها السلام تمام شب را عبادت کرده و در دوران حیاتش هیچگاه تهجد را ترک نکرد. وی آنچنان به عبادت اشتغال می ورزید که ملقب به عابده آل علی علیهم السلام شد. از امام سجاد علیه السلام روایت شده که نماز شب عمه ام زینب در شب یازدهم عاشورا نیز ترک نشد، بلکه نماز را نشسته به جا آوردند. (نقدی، ۱۳۶۱) در کمال عبادت حضرت زینب علیها السلام می توان به همین بسنده کرد که امام حسین علیه السلام با مقام امامتشان از خواهرشان التماس دعا داشت و هنگام وداع آخر فرمود: «یا اختاه لاتسینی فی نافلة اللیل». (فیروز آبادی، ۱۳۷۴، ص ۱۸۰)

۳-۵. صبر و استقامت

صبر از اوصاف حمیده و اخلاق پسندیده است و در تأکید بر این خصلت آمده است: «هرکس به هر درجه و مقامی رسید به واسطه صبر است و هرکس دست از آن برداشت از کمالات محروم گشت». (مجلسی، ۱۴۱۳، ۴۵/۷۸) برای صبر سه مرتبه ذکر شده است: صبر بر اطاعت حضرت حق، صبر بر ترک معصیت و صبر بر مصیبت (جزایری، ۱۳۷۹، ص ۲۴۶) و برای هر یک از این مراتب به فراخور شرایط و میزان آن اجر و ثوابی ذکر شده است. صبر حضرت بر طاعت در فضیلت عبادت ذکر شد، اما درباره صبر ایشان بر معصیت همین بس که علامه مامقانی، حضرت زینب علیها السلام را معصوم می داند و معتقد است: «چگونه می توان از احوال زینب در روز عاشورا و بعد از آن آگاه بود و عصمت زینب را انکار کرد؟ زیرا اگر معصوم نبود امام حسین علیه السلام در مدت بیماری امام سجاد علیه السلام مقداری از سنگینی بار امامت را به ایشان واگذار نمی کرد» (مامقانی، ۱۳۵۲، ۳/۷۵)

مخالفان عصمت آن حضرت علیه السلام به اختصاص عصمت به ائمه و انبیا استدلال می‌کنند و دلیل نقضی بر عدم انطباق عصمت بر حضرت ندارند. برخی قائل به تفضیل عصمت شده و عصمت حضرت زینب علیها السلام را مختص انبیا و ائمه دانستند و حضرت زینب علیها السلام را در مقام عصمت صغری می‌دانند، چنانچه مرحوم جزایری معتقد است: «زینب چون از طینت محمدیه است مجاهده نفسانی کرده و ترک لذایذ حیوانیه نمود، مقام عصمت صغری را تحصیل کرده و خود در احتیاجاتش به آن اشاره دارد» (جزایری، ۱۳۷۹، ص ۱۷۳). در اثبات کمال مقام صبرایشان می‌توان به این بیان اکتفا کرد که: «لقد عجت من صبرها ملائکه السماوات» (جزایری، ۱۳۷۹، ص ۲۶۴).

درباره صبر زینبی بر مصیبت که تجلی بارز صبرایشان در این مرتبه بی نظیر است، باید به علاقه حضرت زینب علیها السلام که در این عالم به نحو وافی منحصر به حضرت سیدالشهدا علیه السلام است، اشاره کرد؛ چراکه هر چه محبت بیشتر باشد، مفارقت از آن نیز مشکل تر است. صبر حضرت با چنین علاقه‌ای در مصیبت امام حسین علیه السلام نهایت ندارد. جزایری در این مورد می‌نویسد: «این مخدره چنان در برابر شدائد و محن ایستادگی کرد که اگر اندکی از بسیار آن برادریال جبال راسخات گذاشته شود، آب می‌شود، ولی مخدره مظلومه یکه و تنها و غریب و بی کس «کالجبل الراسخ لا تحرکه العواصف» در مقابل همه ایستادگی کرد» (جزایری، ۱۳۷۹، ص ۱۷۶).

حضرت زینب علیها السلام بر اثر توجهات و تربیت‌های شجره طیبه آنچنان خود را ساخته بود که شهادت عزیزانش را با صبر و ثبات وصف ناپذیری تحمل می‌کرد که از ایشان تعبیر شده: «هی فی الصبر والثبات وحیده» (مامقانی، ۱۳۵۲، ۷۹/۳).

۴-۵. فصاحت و بلاغت

فصاحت و بلاغت در خاندان نبوی و علوی شاخص‌های شناخته شده و بارز است و حضرت زینب دختر و وارث فصاحت پدر است. به طوری که فصاحت خطابه ایشان و تأثیرگذاری عمیق آن غیر قابل انکار است. اگرچه موقعیت و شرایط خطابه از عوامل مهم و مؤثر در آن است و آمادگی می‌طلبد، اما در بیان فصاحت زینبی همین بس که بلیغ‌ترین خطابه‌ها را در شرایطی می‌خوانند که در اسارت هستند و مخاطبان ایشان غافل از جایگاه و نام و نسب ایشان در لباس مخالفان و دشمنان حضور دارند. این فصاحت تا آنجا است که سخنان زینب علیها السلام در کوفه و شام وجدان خفته مردم را بیدار کرده و صدای گریه از زن و مرد و پیر و جوان و خردسال بلند می‌کند. (ملکی،

۶. اقدامات حضرت زینب علیها السلام در راستای تقویت و تحکیم نهادهای اجتماعی

حضور اجتماعی حضرت زینب علیها السلام از مسلمات تاریخ اسلام است. این بانوی بزرگوار در مدینه به تدریس و تعلیم و تبلیغ می پرداختند. در واقعه کربلا نیز ستون تبلیغی این حرکت سازنده و انقلابی بودند که در طول اسارت با خطابه های بلیغ ایشان حقایق روشن شده و دشمن شناسی، ولایت مداری، روحیه ایثار و شهادت، نفی ارزشی مادی گرایی و مادی پرستی و مبانی اسلام راستین و حکومت حق تبیین شد.

این حضور اجتماعی از یک سو مبین جواز حضور زن و حدود و چگونگی آن است که در سطح جامعه کاربردی و راهگشا است و از سوی دیگر بیانات و عملکردهای ایشان در راستای اصلاح و تحکیم نهادهای جامعه اسلامی و ارزش سازی آن آثاری عمیق و بنیادین دارد. از این رو سزاوار است به این بعد حضور حضرت زینب علیها السلام در اجتماع نیز توجه شود.

این مقاله سعی دارد با توجه به مقالات و توجهات صورت گرفته در بعد حضور اجتماعی حضرت در جامعه به تبیین بعد کلان و بنیادی اقدامات حضرت در جهت تحکیم و اصلاح نهادهای اجتماعی بپردازد.

جامعه شناسان نهادهای اجتماعی را به نهادهای خانواده، آموزش و پرورش، اقتصاد و دین و حکومت تقسیم می کنند، اما باید توجه داشت همانطور که در ابتدای بحث بیان شد، نهادهای اجتماعی در گذشته به صورت محدود و یکپارچه بودند که گاه یک نهاد چندین مسئولیت را بر عهده داشت. برای مثال خانواده علاوه بر اینکه نهادی بنیادی بوده و عهده دار تولید مثل و تربیت نسل ها است، مسئولیت نهاد آموزش و پرورش را نیز دارا بوده و یا نهاد حکومت و دین و اقتصاد را نمی توان در فرهنگ اسلامی از یکدیگر جدا دانست بلکه حکومت حقیقی در اسلام از آن دین و ولایت مشخص شده از سوی دین است و اگر حکومت دیگری بر جامعه مستقر باشد، انحراف در اطاعت از دین است. بر این اساس، نهادها در حیطه های خانواده و دین محدود شده و اقدامات حضرت زینب علیها السلام در راستای تحکیم و تقویت این دو نهاد بررسی می شود.

۱-۶. اقدامات حضرت زینب علیها السلام در تحکیم نهاد خانواده

۱-۱-۶. درآمدی بر ماهیت خانواده

خانواده نهادی انسانی و تشکیل شده از افراد انسانی است. دوم آنکه اعضای آن در تعامل و ارتباط متقابل با یکدیگر و با نهاد و نظام است. سوم آنکه خانواده نهادی اجتماعی بوده که بستر حیات آن جامعه بشری است و از حیث شکل گیری، بقا و دوام و رشد در ارتباط تنگاتنگ با اجتماع است.

(میرخانی، ۱۳۷۹، ص ۲۷) موضوع تحکیم خانواده را می‌توان در دو بعد ایجابی (عوامل تحکیم خانواده) و سلبی (موانع تحکیم خانواده) و هر کدام را در سه حوزه انسانی (فردی)؛ خانوادگی (درون نهادی) و اجتماعی (بیرون نهادی) بررسی کرد.

عوامل انسانی را می‌توان در سه رکن و اصل تبیین نمود: اول نحوه شکل‌گیری شخصیت و فرآیند تربیت که منشأ رفتارها و عقاید و اصول فرد است و بسیاری از توفیقات و پیشرفت‌های خانوادگی نیز به تبع قوت‌ها و امتیازات تربیتی و شخصیتی زوجین حاصل می‌شود. دوم اخلاق و آداب است؛ تربیت صحیح اخلاقی، مصلحت‌شناسی، حد و حق‌شناسی، مسئولیت‌پذیری و ارزش‌های خانوادگی و هنجارهای اجتماع در این رکن تبیین می‌شود که سبب زندگی بر اصول و شاخص‌های ارزشمند دینی و انسانی بوده و برقراری مناسبات صحیح در حوزه خانواده و اجتماع را ممکن می‌کند. رکن سوم، دین و اعتقادات است. دین و مذهب از سه جنبه اعتقاد، ایمان دینی، اخلاق دینی و رعایت احکام و قوانین شرعی تحکیم بخش خانواده است. رکن چهارم، مقتضیات جنسی و تکالیف است که فرد با پذیرش تفاوت در نقش‌ها و ایفای وظایف خانوادگی اصل تقسیم وظایف و تفکیک نقش‌ها را پذیرفته و ملزم به آن است. (سالاری فر، ۱۳۸۵، ص ۷۵) عملکرد حضرت زینب علیها السلام در راستای تحکیم خانواده را در نگاه فردی می‌توان از دید تمام ارکان چهارگانه مورد بحث و بررسی قرار داد؛ زیرا این اسوه الهی در خانواده علوی رشد یافته و پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم او را دختر خود نامیدند. (اشتهاردی، ۱۳۷۹، ص ۲۷) اگرچه تمام ارکان زندگی و عملکردی انسان بر یکدیگر تأثیر و تفاعل داشته و قابلیت تفکیک و وقوعی و عملی ندارند، به لحاظ ضرورت جزئی‌سازی و نگرش تبیین شده در این مقاله، اقدامات حضرت زینب علیها السلام در تحکیم خانواده در موضوع عامل انسانی اخلاق و آداب بررسی می‌شود.

۱-۲-۶. بازشناسی اقدامات حضرت علیها السلام در تحکیم خانواده

چنانچه بیان شد حضرت زینب علیها السلام الگوی بی‌همتای تمام مراتب و فضائلند. اساس این فضائل در عملکرد ایشان در راه اطاعت خدا و خودداری از معصیت الهی در باورها و نحوه خداشناسی و اعتقادات ایشان می‌گنجد. این بینش عظیم بر تمام حیطه‌های زندگی حضرت زینب علیها السلام احاطه داشته است. در این راستا حضور و اقدامات حضرت زینب علیها السلام با این شخصیت وجودی و جایگاه انسانی بر خانواده‌های متعددی اثرگذار است که هر یک بررسی می‌شود.

اول) خانواده علوی

حضرت در خانه پدر، مسئولیتی ورای سنش بر عهده‌گرفت و حوادث، چنان ایشان را پرورید که

برای حسنین علیهم السلام و ام‌کلتوم مادری می‌کرد (صادق کوهستانی، ۱۳۸۵، ص ۲۹، به نقل از بنت الشاطی). حضرت زهرا علیها السلام در بستر شهادت خطاب به زینب پنج ساله اش وصیت نمود: «هرگز از دو برادرت جدا مشو و پیوسته با آنان باش و از آنان نگهداری کن. برای آنان به جای من مادر باش» (صادق کوهستانی، ۱۳۸۵، ص ۲۹، به نقل از بنت الشاطی). از آن پس، حضرت زینب علیها السلام که شاهد خانه نشینی پدر و به یغما رفتن منصب خلافت ایشان بود در کنار پدر عهده دار امور برادران و خواهرش و همچنین مشغول ترویج دین و تدریس علوم دینی به بانوان کوفه بود (بابا زاده، ۱۳۷۷، ص ۴۶).

این همه اندوه و شاهد دشواری زندگی عزیزترین کسان بودن یا باید او را بشکند یا به انزوا بکشاند یا بر آشوب و اندوه و فریاد به تظلم بلند کند، اما او وظیفه الهی خود را باز شناخته رسالت مادری خویش بر خواهر و برادرانشان و عنوان زینبی شان را به اکمال رسانید، در راستای تحکیم خانواده فاطمی و علوی اقدام نمود و در راه هدفی بزرگ در کنار خانواده با ایفای نقش مادری پیوندهای خانوادگی را محکم تر کرد.

دوم) خانواده عبدالله بن جعفر

حضرت علی علیه السلام علاوه بر صحبت های متعارف دو شرط در عقد حضرت زینب علیها السلام قرار داد: «زینب علیها السلام آزاد باشد تا هرگاه برادرش حسین اراده سفر کرد با او همراهی کند و اجازه داشته باشد هرگاه خواست به نزد برادرش حسین برود» (نقدی، ۱۳۶۱، ص ۹۵).

اقدامات حضرت زینب علیها السلام در خانه عبدالله بن جعفر در راستای حفظ و تحکیم خانواده را می توان در چهار بعد ترسیم کرد.

بعد اول) صبر حضرت زینب علیها السلام در شهادت پدر و برادرانشان برای حفظ و نگهداری بنیان خانواده شان و تلاش برای تربیت فرزندان و همسر داری.

بعد دوم) التزام به مدیریت همسر و کسب اجازه هنگام سفر با برادر در حالیکه طبق شرط ازدواج نیازی به آن نبوده است.

بعد سوم) دو فرزند خردسالشان را همدم و همراه پدر باقی می نهند، در صورتی که در کاروان حسینی کودکان بسیاری حضور داشتند و فرزندان خردسال حضرت زینب علیها السلام نیز مانند دو برادر بزرگترشان منعی برای همراهی نداشتند.

بعد چهارم) بازگشت حضرت بعد از اتمام رسالت خویش در قیام عاشورا به خانه شان و تحمل مرارت ها و سختی های حادثه عاشورا و ادامه زندگیشان با فرزندان و همسرشان تا پایان عمر.

این چهار بعد از جمله عملکردهای حضرت زینب علیها السلام در حفظ خانواده شان در زندگی با عبدالله بن جعفر است. هنگام حرکت امام حسین علیه السلام حضرت زینب علیها السلام به عبدالله می فرماید:

برادرم عازم عراق است و محبت مرا نسبت به او می دانی، من به گونه ای هستم که نمی توانم بدون او زندگی کنم. نظر به اینکه سفر زنان بی اجازه شوهر روا نیست به من اذن بده تا او را همراهی کنم و برای طلب اجازه آمده ام. عبدالله پاسخ داد: ای دختر مرتضی و ای عقيله بنی هاشم چه دگرگونی است در تو می نگرم. هرگونه دوست داری انجام بده و از جانب من مانعی نیست. (جزایری، ۱۳۸۵، ص ۲۷۸)

ایشان پس از تحمل همه مصائب و سختی های واقعه عاشورا و اسارت، بعد از بازگشت به مدینه تارک دنیا و منزوی نگشته و به کانون خانواده شان باز می گردند و به مسئولیت فرزندپروری و همسررداری شان تا پایان عمر اهتمام می ورزند. (جزایری، ۱۳۸۵، ص ۲۸۱)

سوم) خانواده حسینی (هاشمی)

حضرت زینب علیها السلام به عنوان عضوی از خانواده بنی هاشم و خواهری همیشه همراه امام حسین علیه السلام، عضو و ملازم خانواده حسینی بود. اصلی ترین فرآیند و آثار اقدامات زینبی در راستای تحکیم خانواده در حادثه عاشورا و همراهی ایشان با خانواده حسینی متجلی شده و به عرصه ظهور و بروز رسید. حضرت زینب علیها السلام در واقعه عاشورا عهده دار مسائل و وظایف سنگینی می شوند که جز با شخصیت زینبی و تلاش در راستای بقای نظام خانواده حسینی ایفای آن ممکن نیست. از جمله این وظایف می توان به موارد زیر اشاره کرد.

الف) سرپرستی اسیران بنی هاشم: حضرت زینب علیها السلام به عنوان خواهر امام حسین علیه السلام با تمام شهیدان از خاندان بنی هاشم رابطه نسبی داشته و از همه بزرگواران به عزاداری و اندوه سزاوارتر بود، اما پس از شهادت نزدیک ترین افراد صبر پیشه ساخته و عهده دار محافظت از اسرا شده و لحظه ای از این مسئولیت کوتاهی نکرد.

هرگاه اطفال و زنان نیاز به کمک پیدا می کردند، پناهشان حضرت زینب علیها السلام بود و در برخورد با خشونت و ضرب و ستم دشمنان او را صدا می زدند. (سپهر، بی تا، ص ۲۹۶) زمانی که یزید از امام سجاد علیه السلام درباره درخواستشان سؤال کرد امام فرمود: «در هر باب باید با زینب سخن گویم؛ چرا که او پرستار یتیمان و غمگسار اسیران است». نمونه دیگر، حمایت و حفاظت حضرت زینب از دختر امام حسین علیه السلام در برابر تقاضای مرد شامی است که او را از یزید به عنوان کنیز طلب می کند و حضرت زینب علیها السلام مسئولانه برخورد کرده و یزید را مورد عتاب قرار داده، منزلت خاندان رسول صلی الله علیه و آله را یادآور شده و مانع تحقق آن شد (مجلسی، ۱۴۱۳، ۴۵/۱۳۶).

حضرت زینب علیها السلام اسوه صبر و استقامت بود. درحالی که بالاترین مصائب براو فرود آمد، ملجأ و مأمن خانواده امام حسین علیه السلام و اسیران بنی هاشم بود و همدم و مونس اندوهشان بود. ایشان سعی در حفاظت این خانواده و بنیان خانواده حسینی و هاشمی داشت؛ زیرا این جماعت تنها بازماندگان از فرزندان فاطمه علیها السلام و نسل ایشان بودند. حضرت زینب علیها السلام نه تنها خود عهده دار امور اسیران شد و صابرا نه جزع و فزع نمی کرد، بلکه زنان هاشمی را هم از بی تابی نهی کرده و در راستای حفظ حیات آنان و ساماندهی کودکان تلاش می نمود.

حضرت در این موقعیت خطیر احساسات زنانه را کنار نهاده و مانند صبورترین مردان، امورات خانواده هاشمی را بر عهده گرفته و سامان داد و در راستای حفظ و تحکیم خانواده حسینی به گونه ای ممتاز عمل نمود.

۶-۱-۳. حفاظت از جان امام حسین علیه السلام

وقتی به تاریخ عاشورا نگاه شود، ناله ها و گریه های حضرت زینب علیها السلام خطاب های ایشان و همدردی و همراهی هایشان همه در راستای اهداف عالی و رسالت عظمای ایشان، یعنی ابلاغ و انتشار پیام عاشورا است. بنابراین، وقتی دو فرزندش را تقدیم راه خدا و برادرش کرد، نگریست، اما زمانی که حضرت علی اکبر به خاک افتاد، سراسیمه از خیمه بیرون آمد و به سوی قتلگاه علی اکبر رفت، خود را بر بیکر برادرزاده افکند و فرمود: «یا حبیباه، یا ثمره فواد، یا نور عیناه». (الهی، ۱۳۷۵، ص ۱۴۲)

حضرت زینب علیها السلام در موضعی که به ماندن و تحمل در خیمه اولی ترند تا خبر شهادت را بشنوند و آزار کمتری ببینند، خود را برای دیدن صحنه سخت اندوهناک آماده نمود و بر بیکر برادرزاده حاضر شد، مویه و پریشانی نکرد و دشواری را متحمل شد تا در راستای حفظ جان برادر اقدام نماید و سرپرست خانواده حسینی را با توجه به شدت مصیبت از خطر باز داشته و همدردی و همراهی نماید.

۶-۱-۴. حفاظت از جان امام سجاد علیه السلام و پرستاری ایشان

قبل از روز عاشورا حضرت زینب علیها السلام در مقام پرستاری از امام سجاد علیه السلام بود. چنانچه شب عاشورا که امام حسین علیه السلام ابیات اشعاری مبنی بر شهادتشان می خواند، حضرت زینب علیها السلام در خیمه امام سجاد علیه السلام حضور داشت و باشنیدن این اشعار صدا به شیون بلند کرد. در روز عاشورا نیز از حرکت امام سجاد به واسطه بیماری شان به میدان جهاد ممانعت نمود و پس از به آتش کشیدن خیمه ها در خیمه امام سجاد علیه السلام باقی ماند و عهده دار حفاظت از جان ایشان شد. (الهی،

۱۳۷۵، ص ۱۱۳)

پس از روز عاشورا نیز در طول مدت اسارت بارها و بارها خود را سپر جان برادرزاده کرد. در بی تابی امام سجاد علیه السلام نیز تسلی بخش ایشان که سرپرست و بازمانده مردان این خانواده است، بود و مکرر به ایشان حدیث امایمن را متذکر می شد (مجلسی، ۱۴۱۳، ۱۷۹/۴۵) که بیانگر حادثه کربلا و نتایج و اثرات آن برای اسلام و ارتقای درجه اولیای الهی است.

زینب علیها السلام هیچگاه امام سجاد علیه السلام را به حال خود وا نگذاشت و از او دوری نمی جست، چنانچه در قصر بنی مقاتل که با وجود شدت گرما اسیران را بیرون خیمه در آفتاب نگاه داشته بودند، حضرت زینب علیها السلام متوجه امام سجاد علیه السلام بود که از شدت گرما و تشنگی مشرف به مرگ بود؛ خود را به او رساند و فرمود: «ای پسر برادرم! به خدا بر من دشوار است که تو را به این حالت ببینم» (دهدشتی بهبهانی، بی تا، ص ۳۲۰).

۲-۶. اقدامات حضرت زینب علیها السلام در تحکیم نهاد دین (حکومت)

جامعه بزرگ دینی و اسلامی نیز در راستای حرکت و رشد خود نیازمند تحکیم روابط و علقه هایی برای نزدیکی اعضا است. برای تحکیم این جامعه و رشد آن ائمه به عنوان سرپرست واقعی آن همیشه مسئول مصلحت آن بوده و برای هدایت آن کوشیدند. در این راستا اقدامات حضرت زینب علیها السلام به عنوان مبلغ دین و احیاگر اندیشه های دینی نقش اساسی و مهمی دارد. عملکرد حضرت زینب را در راستای تقویت و تحکیم نهاد دین جدای از مقوله نهاد بودن یا نبودن دین میتوان در چند محور بررسی کرد:

۱-۲-۶. تبیین اصل ولایت و امامت

در خطبه کوفه حضرت زینب علیها السلام به صراحت بیان می کند که تسلسل و پیوستگی نهضت پیامبر صلی الله علیه و آله در خاندان نبوت پس از رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله به امام علی علیه السلام و سپس به امام حسن و امام حسین علیهما السلام رسید و اینکه خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله در مکه سلسله ای هستند که حق ایشان توسط غاصبان و امویان غصب شده است. در بیان حضرت زینب در خطبه کوفه عبارت هایی مانند «برادر و وصی رسول خدا را کشتید و امیر المؤمنین را شهید کردید و برادرم و سیدالشهداء را کشتید» (قزوینی، ۱۳۸۸، ص ۲۱۹) در بردارنده مسئله ولایت و تبیین جایگاه امامت به عنوان ادامه سلسله نبوت و معرفی شخص امام علیه السلام است.

ایشان با بیانی دیگر فرمود: «بارالها این مردم بر خلاف آنچه در قرآن فرستادی و عهد و میثاق کردی، درباره وحی پیامبرت صلی الله علیه و آله و علی بن ابی طالب علیه السلام حق او را سلب کردند و پیروان او را به ستم و جور کشتند و امروز فرزندان او را کشتند» (قزوینی، ۱۳۸۸، ص ۲۲۱). این بیان حضرت با

معرفی امام برحق به نصب الهی امام اشاره دارد و آن را عهد و پیمانی الهی برمی شمارد. این امر در بردارنده ماهیت امامت و خلافت اسلامی است که قابل تخلف و تغییرپذیری نیست و اگر خلاف آن محقق شود انحراف از حق است.

حضرت زینب علیها السلام عدول از ولایت برحق حضرت علی علیه السلام و شکستن پیمان ولایت را با به شهادت رساندن نواده رسول صلی الله علیه و آله هم سنگ شمرده و نکوهش می کند و می فرماید:

ای جماعت نیرنگ و افسون، آیا بر ما گریه می کنید؟ اشک چشمانتان خشک نگردد و ناله هایتان فروکش نکند، مثل شما مثل زنی است که پس از آنکه پشمش را با قدرت می ریسید دوباره آن را باز کرده و پنبه می کند، شما نیز عهد و پیمان را با یکدیگر می شکنید. شما جگر گوشه رسول خدا و سید جوانان اهل بهشت را کشتید. آیا می دانید که چه جگری از پیامبر شکافتید و چه پیمانی گسستید؟ آیا تعجب می کنید اگر از جنایاتتان آسمان خون بیارد...؟ (طبرسی، ۱۴۰۳، ص ۱۱۲)

درواقع یکی از اقدامات حضرت زینب علیها السلام در راستای تحکیم نهاد دین در اجتماع احیای مسئله امامت و معرفی امام برحق است؛ چراکه تنها در پرتوی این امر حکومت برحق بازساخته شده و انحرافات پیش آمده در حکومت اصلاح می شود.

۲-۲-۶. حفاظت از امام زمان خود

حضرت زینب علیها السلام علاوه بر تبیین امر امامت و بیان ماهیت الهی آن و معرفی امام زمان که در حقیقت حمایت اعتقادی و تبلیغی از امام است، به حمایت فیزیکی از امام حسین علیه السلام در روز عاشورا و واقعه شهادت علی اکبر و حمایت از امام سجاد علیه السلام در مواضع متعددی از جمله شام پرداخت. (سپهر، بی تا، ص ۳۰۹)

دیگر اقدام حضرت زینب علیها السلام در راستای حمایت از جان امام سجاد علیه السلام عهده داری برخی شئون امامت در زمان اسارت و بیماری امام سجاد علیه السلام است؛ چراکه از سوی امام حسین نایب الامام خوانده شده و عهده دار برخی امور شدند. ایشان در مجلس یزید وقتی درخواست خاندان اهل بیت را می پرسد، امام سجاد علیه السلام این امر را به عمه اش زینب علیها السلام وامی گذارد. (مامقانی، ۱۳۵۲، ۷۷/۴۳)

۳-۲-۶. مقابله با حکومت باطل

از جمله اقدامات حضرت زینب در راستای تحکیم نهاد دین، زنده نگه داشتن پیام عاشورا و اهداف آن یعنی امر به معروف و نهی از منکر با روش هایی چون خطبه های روشنگرانه، منطقی و کوبنده (ملکی، ۱۳۹۸، ۶۰/۲)، برگزاری مجالس عزاداری و بیان منزلت اهل بیت علیهم السلام (طبرسی،

۱۴۰۳، ۶/۲۶۶)، سیاه پوشی کاروان بازگشت (جزایری، ۱۳۸۵، ص ۲۹۶) و تحقیر دشمن و حفظ کرامت اهل بیت علیهم السلام است.

حضرت زینب علیها السلام در نهضت عاشورا برای تحکیم نهاد دین و اثبات حقانیت امامت اهل بیت علیهم السلام راه تحقیر دشمنان و غاصبان حق اهل بیت در برابر مردم را در پیش می‌گیرد؛ چرا که اساس انحراف مردم شام از عدم شناخت غاصبان حق اهل بیت علیهم السلام و اساس انحراف کوفیان بزرگ شمردن امویان بود. از این رو، حضرت زینب علیها السلام در جایگاه بانویی از سلاله ولایت با درایت برای شناساندن زشتی‌های خاندان ابوسفیان و کوچک شمردن و تحقیر آنان اقدام نمود. ایشان در مجلس یزید که در جمع میهمانانی که برای اثبات عظمت و جشن پیروزی اش گرد آورده بود، یزید را خطاب قرار داده می‌فرماید: «این لاستغفر قدرک واستعظم تقریبعک؛ من تو را کوچک می‌شمارم و بسیار سرزنش و توبیخ می‌نمایم» (ابن طاووس، ۱۳۷۷، ص ۲۱۸).

در تعبیر دیگری در راستای شناساندن شخصیت پست و خاندان حقیر یزید خطاب به او می‌فرماید: «امن العدل یابنای لطلاق تجدیرک و امانک؛ ای پسر آزادشدگان آیا از عدل است که زنان و کنیزان خود را پشت پرده جای دهی ولی دختران رسول خدا صلی الله علیه و آله را اسیر نموده و آبرو و حرمت آنان را از بین ببری». حضرت با کنایه یابن الطلقات آنان را کنیزان و بردگان جد بزرگوارش می‌خواند که آزاد شدند و در فتح مکه به مرحمت پیامبر امان داده شدند. (ابن اثیر، ۱۳۸۵، ۲/۲۴۶)

حضرت زینب علیها السلام به خوبی خاندان بنی امیه را که تا امروز خود را نزدیکان پیامبر صلی الله علیه و آله در شام معرفی می‌کردند، رسوا ساخته و مفتضح نمود.

۴-۲-۶. بیان انحرافات حکومت

از دیگر محورهای مورد توجه حضرت زینب علیها السلام برای بیدارگری مردم و آگاهی بخشی در التزام به حکومت حق و پیروی از دین، بیان آسیب‌ها و فسادهای پیروی از باطل است. حضرت با افشای فساد، اعمال ستمگرانه، استبداد حکومت یزید و دستگاه خلافت و تخلف‌های آنان از دین به این امر مبادرت می‌ورزد. ایشان با جاودانه شمردن حق و حقیقت، زشتی و پستی را برای باطل و پیروانش حتمی دانسته و فرمود:

ای یزید! هر چه می‌توانی در راه دشمنی ما مکر و حیل و نقشه طرح کن و کوشش به خرج بده. به خدا نمی‌توانی نام ما را از خاطره‌ها و صفحه تاریخ محو نمایی و فروغ وحی ما را خاموش سازی و از این راه به آرزوی نهایی خود برسی و این ننگ و عار همیشگی را از دامن خود پاک نمایی. (ابن طاووس، ۱۳۷۷، ص ۲۱۹)

حضرت زینب علیها السلام با خطابه‌ها و سخنانشان در هر موضع و مکانی که میسر بود به افشاگری

پیرامون فسادهای حکومت امویان و معرفی خاندان وحی و آسیب‌های حکومت باطل از سوی دیگر ضرورت و ثمرات پیروی از دین و حکومت حق می‌پرداخت و به این وسیله برای اصلاح نهاد حکومت و تحکیم دین می‌کوشید. اقدامات حضرت زینب علیها السلام در راستای تحکیم نهاد دین و اصلاح حکومت با آگاهی بخشی به حاکم فاسد و مردم غافل با استفاده از قرآن و تکیه بر روایات نبوی و مستندات تاریخی صورت می‌گرفت. از این رو، تأثیر شگرف در جامعه اسلامی نهاد چنان اثری بر جهان اسلام و جامعه پیرو دین اسلام گذارد که هم‌اینک نیز حجتی انکارناپذیر بر افراد بسیاری بوده که به اسلام گرویده‌اند و اقدامات زینبی ندای روشنگری برای تمام جاهلان و غافلان گذشته تا امروز شده است.

این اقدامات تحکیم بخش نه تنها جامعه اسلام را با پیام خویش که جاودانه‌سازی عاشورا و بیدارگری اندیشه‌ها است هر آن و هر سال گرد هم آورده و رابطه‌ها را نزدیک می‌کند، بلکه عوامل تفرقه و جدایی این جامعه را با صیقل احساسات و عواطف حق‌طلبانه و باطل‌ستیزانه برطرف می‌کند.

۷. نتیجه‌گیری

حضرت زینب علیها السلام سومین بانوی الگوی اسلام با شخصیتی رشدیافته در خاندان وحی و ولایت از جایگاه و مقام ویژه‌ای برخوردار است. در سیره ایشان حضور اجتماعی امری مسلم و انکارناپذیر است که می‌توان از دو بعد به بررسی آن پرداخت. در یک بعد، ایشان در سطح جامعه و در مقام تدریس و تبلیغ، عضوی فعال مانند سایر اعضای جامعه‌اند، اما در بعد دیگر که کمتر مورد توجه قرار گرفته است، توجه به اقدامات حضرت در راستای تحکیم و اصلاح نهادهای اجتماعی که جزء لاینفک هر جامعه است، می‌باشد. ایشان عامل پایداری و استحکام روابط در خانواده‌های علوی، عبدالله بن جعفر و خانواده حسینی هستند. همچنین در تمامی عملکردهای خویش جایگاه تربیتی و تحکیم روابط خانوادگی را مورد توجه قرار می‌دهد.

از سوی دیگر حضرت در راستای تحکیم نهاد دین به تبیین اصل ولایت و امامت می‌پردازد و با معرفی امام، هرگونه غفلت و جهل را می‌زداید. ایشان با بیان انحراف از صراط دین در مسئله حکومت در راستای احیاء و اصلاح حکومت به سوی حکومت حق و زمامداری امور به دست اهل بیت علیهم السلام می‌کوشد. دیگر اقدام حضرت زینب علیها السلام تلاش در تبدیل نهاد حکومت به حکومت حق و دینی است؛ چراکه بازشناسی آسیب‌های حکومت باطل در جامعه و ضرورت حکومت حق و ثمرات آن اقتضایی جزاین ندارد.

با توجه به اقدامات حضرت در راستای تحکیم نهادهای خانواده و در پرتوی آن توجه به تربیت و آموزش، همچنین تحکیم و احیای نهاد دین و در بطن آن اصلاح نهاد حکومت می توان آسیب ها را در جامعه امروز بازشناخت و با اصولی چون استحکام پیوندهای خانوادگی، احترام متقابل در خانواده، وظیفه شناسی، گذشت و... و در عرصه اجتماعی با اصول دشمن شناسی، ولایت مداری، آسیب شناسی اجتماعی، پرهیز از غفلت و انحراف در امر حکومت و سرلوحه قرار دادن حکومت دین و تبعیت از ولی الامر حتی تا پای جان و... به پیروی از این بانوی بزرگ از غفلت حذر کرده و عهده دار امر بیدارگری و روشننگری در راستای تحکیم پایه های اجتماع یعنی، خانواده و محتوای زندگی بشریت یعنی، دین و در تبعیت مطلق از حکومت حق و التزام به دین شد.

فهرست منابع

* قرآن کریم

۱. ابن اثیر، علی بن محمد (۱۳۸۵). الکامل. بیروت: دار صادر.
۲. ابن طاووس، علی بن موسی (۱۳۷۷). اللهوف علی قتلی اللطوف. قم: دفتر نشر نوید اسلام.
۳. احمدی، حمید (۱۳۷۶). احیاء نظریه دولت در علوم سیاسی. مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، شماره ۳۸.
۴. ارفع، سید کاظم (۱۳۷۷). حضرت زینب علیها السلام. سیره عملی اهل بیت علیهم السلام. تهران: نشر قادر.
۵. بابازاده، علی اکبر (۱۳۷۷). سیمای زینب کبری. انتشارات مکیال.
۶. بشیریه، حسین (۱۳۸۱). جامعه شناسی سیاسی. تهران: نشر نی.
۷. جبران، مسعود الرائد (۱۳۷۶). مشهد: آستان مقدس رضوی.
۸. جزایری، نورالدین (۱۳۷۹). خصائص الزینبیه. انتشارات مسجد جمکران.
۹. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹). وسائل الشیعه. قم: انتشارات مؤسسه آل بیت.
۱۰. دورکیم، امیل (۱۳۶۲). قواعد روش جامعه شناسی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۱۱. دهدشتی بهبهانی نجفی، محمد باقر (بی تا). دمه الساکبه. نجف: طبع حیدریه.
۱۲. سالاری فر، محمدرضا (۱۳۸۵). درآمدی بر نظام خانواده در اسلام. مرکز نشر مهاجر.
۱۳. سپهر، عباسعلی (بی تا). طراز المذهب. انتشارات دارالکتب الاسلامیه.
۱۴. شریف القرشی، باقر (۱۴۱۹). السیده زینب. بیروت: دار التعارف.
۱۵. شفیق آبادی، عبدالله (۱۳۷۱). مبانی روانشناسی رشد. تهران: چهره.
۱۶. صادق کوهستانی، عطیه (۱۳۸۵). زندگانی حضرت زینب علیها السلام. انتشارات نسیم حیات.
۱۷. صدیق سروستانی، رحمت الله (۱۳۸۴). بازگشت به دولت به عنوان یک نهاد اجتماعی، نامه علوم اجتماعی، شماره ۲۵.
۱۸. طبرسی، احمد بن علی (۱۴۰۳). الاحتجاج. بیروت: مؤسسة الاعلمی للمطبوعات.
۱۹. طیبی، حشمت الله (۱۳۷۰). مبادی و اصول جامعه شناسی. تهران: کتابفروشی اسلامیه.
۲۰. علی بابایی، یحیی (۱۳۷۸). آیا دین یک نهاد اجتماعی است؟ نامه علوم اجتماعی، شماره ۱۳.
۲۱. فیروزآبادی (۱۳۷۴). الفضائل الخمسه. انتشارات فیروزآبادی.
۲۲. فیض الاسلام، سید علی نقی (۱۳۶۶). خاتون دو سرا (شرح حال زینب علیها السلام). تهران: نشر آثار فیض الاسلام.
۲۳. قزوینی، محمد کاظم (۱۳۸۸). زینب کبری از ولادت تا شهادت. بی جا: انتشارات پیام مقدس.
۲۴. مامقانی (۱۳۵۲). تلقیح المقال فی علماء الرجال. نجف اشرف: مطبعة المرتضویه.
۲۵. مجلسی، محمد باقر (۱۴۱۳). بحار الانوار. بیروت: مؤسسه الوفا.

۲۶. محمدی اشتهاردی، مهدی (۱۳۷۹). زینب فروغ تابان کوثر. بی جا: انتشارات برهان.
۲۷. ملکی، ابو مؤید الموفق بن احمد (۱۳۹۸). مقتل خوارزمی. قم: مطبوعه العلمیه.
۲۸. مندراس، هانری (۱۳۴۹). مبانی جامعه شناسی. تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
۲۹. موسوی القرم، عبدالرزاق (بی تا). وفات فاطمه الزهرا علیها السلام. بی جا: بی نا.
۳۰. میرخانی، عزت السادات (۱۳۷۹). رویکردی نوین در روابط خانواده. سفیر صبح.
۳۱. نقدی، جعفر (۱۳۶۱). زینب الكبرى بنت الامام. النجف الاشرف: المكتبة الحیدریه.
۳۲. وثوقی، منصور. نیک خلق، علی اکبر (۱۳۷۵). مبانی جامعه شناسی. تهران: انتشارات خردمند.
۳۳. الهی، حسن (۱۳۷۵). زینب کبری عقیده بنی هاشم. انتشارات آفرینه.

